

HİNDİSTANDA MİLLİ BİBLİOQRAFİYA

Solmaz Sadıqova

BDU, Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının dosenti,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

solmaz_bdu@mail.ru

Национальная библиография в Индии

Резюме:Статья посвящена национальной библиографии Индии. Отмечается, что изучение национальной библиографии зарубежных стран имеет большое значение. Индии есть информация о Ретроспективной национальной библиографии (РНБ) и Текущий национальной библиографии (ТНБ). Библиография индийской библиографии и доступна информация о «Библиографии докторских диссертаций, защищенных в индийских университетах в 1857-1970 годах».

National bibliography in India

Abstract: The article is dedicated to India's national bibliography. It is noted that the study of the national bibliography of foreign countries great importance. In India, there is information on Retrospective National Bibliography (RNB) and Current National Bibliography (CMB). Bibliography of India bibliography and Information about "Bibliography of doctoral dissertations defended in Indian universities in 1857-1970" is available.

Açar sözlər: Hindistan, milli bibliografiya, cari, retrospektiv, informasiya. **Ключевые слова:**Индия, национальная библиография, текущая, ретроспективная, информация.

Keywords: India, national bibliography, current, retrospective, informational.

Giriş

Hər bir xalq özünün tarixi inkişaf mərhələsində iqtisadi, siyasi, mədəni, tarixi, etnik, təbii-coğrafi vəziyyətilə şərtlənən bibliografik informasiya mənbələri yaradır və onlardan istifadə edir. Bunun nəticəsində də millətin bütün bibliografik fəaliyyəti və onun ayrı-ayrı komponentləri fərqli spesifik xüsusiyyətlərə malik olur. Bibliografiyanın milli xüsusiyyətləri obyektiv mövcud olub, bilavasitə millətin maddi və mənəvi mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Milli bibliografiya bir tərəfdən millətin mədəni nailiyyətlərini əks etdirirsə, digər tərəfdən, onun inkişafına təsir göstərir (1).

Xarici ölkələrin milli bibliografiyasının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövri mətbuat səhifələrində bir sıra ölkələrin milli bibliografiasına dair məqalələr çap olunmuşdur (2). Haqqında bəhs edəcəyimiz ölkə Hindistan Respublikasıdır.

Hindistan Respublikası Cənubi Asiya regionunda - Ərəb dənizi, Benqal körfəzi, Banqladeş, Çin və Pakistanın arasında yerləşir. Ölkədə 14 rəsmi dil vardır.

Əhalinin 30%-i hind dilində danışır. İngilis dili ölkənin siyasi və kommertiya dairələrində geniş istifadə olunan dildir(4).

Azadlıq uğrunda hind xalqının uzunmüddətli və inadkar mübarizəsi 1947-ci ilin 15 avqustunda yekunlaşdı. Həmin gün Dehlinin çoxsaylı insanların iştirak etdiyi meydanda Cəvahirləl Nehru tənənəli surətdə müstəqil Hindistanın yarandığını elan etdi. İki il müddətində Hindistan Britaniya imperiyasının dominionu (dominion-İngiltərə imperiyasının tərkibinə daxil və ondan asılı olan dövlət mənasında) kimi qaldı. 1950-ci ilin yanvarında o suveren respublika elan edildi. Təqribən 200 il çəkmiş İngiltərə ağalığının nəticələri başqa müstəmləkələrdəki kimi idi: ölkənin zəif iqtisadi inkişafı, ölkənin əksər əhalisinin dilənçi vəziyyəti, savadsızlıq.

Avropa ölkələri, əvvəlcə Portuqaliya (1500-cü ildən), sonra Böyük Britaniya (XVII əsrdən) tərəfindən hind torpaqlarının qəsb edilməsi bütövlükdə ölkənin mədəniyyətində dərin iz buraxdı. Müstəmləkə hakimiyyəti asılı vəziyyətə saldıqları əhalinin mədəni inkişafına hər cür mane olurdu. Hələ XVI əsrin əvvəlində missionerlərin gətirdikləri mətbəə dəzgahları geniş şöhrət tapa bilmədi və kitab çapı düz XVIII əsrin sonuna qədər zəif oldu, baxmayaraq ki, bütün bunlar Britaniya ağalarının ehtiyacları üçün idi. 1780-ci ildən başlayaraq ingilislər Hindistanda qəzet nəşr etməyə başladılar. 1835-ci ildə ingilis dili dövlət dili elan olundu.

Məsələnin qoyuluşu

XIX əsrin əvvəlində hamının istifadə edə biləcəyi kitabxanalar (qədim knyaz və monastır, orta əsrlərdə isə məhdud oxucusu olan universitet kitabxanalarından fərqli olaraq) yaranmağa başlayır.

Qabaqcıl benqal ziyalıların Kəlküttədə yaratdıqları və oxucuların ixtiyarına 1836-cı ildə verilən İctimai Kitabxana (yəni açıq, xalq üçün, camaat üçün) yeni tipli kitabxana oldu. Bu ziyalıların içərisində məşhur hind yazıçısı Rabinqranaat Taqorun babası da var idi.

XX əsrin əvvəlində vəsait olmadığından bu kitabxana İngiltərə hökumət kitabxanası ilə birləşdi və İmperiya kitabxanası adlandırıldı. (Müstəqillik əldə olunandan sonra İmperiya kitabxanası Milli Kitabxana adlandırıldı).

Hindistan Milli Kitabxanasının yaranmasını bəzən 1867-ci ilə də aid edirlər. Bu elə dövr idi ki, ingiltərə rəsmiləri Hindistan əhalisinin mətbu sözün vasitəsilə nəzarətsiz yayıla biləcək arzu olunmaz fikirlərdən məhdudlaşdırmaq üçün Mətbuat haqqında qanun imzaladılar. Qanunda ölkədə çıxan bütün kitabların qeydiyyatını aparmaq nəzərdə tutulurdu. Xüsusi məmurlar tərəfindən hazırlanan və Britaniya Hindistanında nəşr olunan "Kitabların kataloqu" hər rüb "Rəsmi qəzet"də dərc olunurdu (bəzən həmin qəzetin əlavəsi kimi, bəzən də müstəqil nəşr kimi).

Bu "Kataloqun" surəti Böyük Britaniya hökumətinə göndərilirdi. Bəzi ştatların mətbuat haqqında özlərinin qanunu var idi və buna uyğun da olaraq öz kitablarının siyahısı dərc olunurdu.

Lakin mətbuat haqqında 1867-ci ilin qanunu hind kitabxanaların heç birinə icbari qaydada ümumdövlət nüsxəsinin birinin belə daxil olmasını nəzərdə tutmurdu, bütün nüsxələr Hindistan hökumətinə-Londona göndərilirdi. Həmçinin bütün Hindistan ərazisi üzrə nəşr olunan kitabların vahid siyahısının yaradılması

belə təmin olunmurdu. Buna görə də əsl Kitabxana orqanı olan CMB faktik olaraq yox idi.

Problemin təhlili

Hindistanın azsaylı elmi kitabxanaları biblioqrafiya işinin aparılması üçün vəsaitə malik deyildi. Yalnız onların çox az bir hissəsi öz fondlarının ayrı-ayrı hissələri sayəsində mətbuat kataloqları çap etməyi bacarırdı.

Çoxdanın kitabxana ənənələrinə, inkişaf etmiş kitabxana nəşrlərinə, kitabxana təhsilinin nisbətən erkən yaranmasınabaxmayaraq, ölkədə çoxsaylı kitabxana assosiasiyalarının mövcudluğu yox dərəcəsində idi. Ştatlarda 8 ümumhınd və 20-yə qədər assosiasiyalar mövcuddur. "Library miscellany" adlanan ilk kitabxana jurnalı 1912-ci ildə çıxmağa başladı. 1977-ci ilə qədər onların sayı 40-a yaxın oldu. İlk qısamüddətli kitabxana kursları 1910-cu ildə yaranmışdı.

Hindistanın tərkibində biblioqrafiyanın quruluş səviyyəsi aşağı idi, biblioqrafik işin quruluşu pis qoyulmuşdu, milli biblioqrafiya demək olar ki, yox dərəcəsində idi.

Müstəqil Hindistanın rəhbərliyi ölkədə kitabxana-biblioqrafiyanın inkişafına daha böyük diqqət ayırmağa başladı. 1948-ci ildə Madras ştatında kitabxana haqqında qanun qəbul edildi. 1951-ci ildə YUNESKO-nun dəstəyi ilə Hindistan rəhbərliyi Dehliyə təkcə Hindistan üçün yox, digər ölkələr üçün də nümunə olacaq göstərişli İctimai kitabxana yaratdı.

1947-ci ilə qədər mühüm nüsxələrin Böyük Britaniyaya aparılması səbəbilə hind kitablarının repertuarını yaratmaq çətin olurdu. Əlbəttə, hind nəşrlərinin kolleksiyaları ilə dolu heç bir Hindistan kitabxanası Londondakı Hindistan kitabxanası hesabı ilə müqayisə oluna bilməzdi. "Britaniya ensiklopediyası"nın məlumatına görə, həmin kitabxananın fondunda 250 min kitab və 20 min əlyazma qorunub saxlanılırdı. Məhz buna görə də Ş.Ranqanatanın Hindistan Kitabxanası hesabını milli sərvət kimi geri qaytarmaq və onun əsasında Dehliyə Milli Kitabxana yaratmaq tələbləri vardı. Əvvəlcə Böyük Britaniya 80 il ərzində davamlı ölkədən çıxarılmış vacib nüsxələrlə dolu qiymətli kitab kolleksiyalarını və əlyazmalarını qaytarmağa etiraz etdi. Sanki öz etirazı ilə Böyük Britaniya bütün dünyadakı hindşünasların qeydinə qaldığını göstərmək istəyirdi.

Eyni zamanda Kəlküttəki Milli Kitabxana Milli Yazı Akademiyası ilə birlikdə 4 cildlik "Hind ədəbiyyatının milli biblioqrafiyası. 1901-1953." (The national bibliography of Indian literature. 1901-1953 New Delhi, 1962-, vol.1) əsərini yaratmağa başladı. Bu seçilmiş göstəricidə əsasən bədii ədəbiyyata dair əsərlər, dilçilik və az miqdarda ictimai elmlərə dair ədəbiyyat öz əksini tapmışdır. Burada material dil əsasında qruplaşdırılır, biblioqrafik yazılar latın hərfləri ilə verilmişdir.

Son illərdə bir çox ştatlarda Hindistanın müxtəlif dillərində ədəbiyyatın retrospektiv göstəricilərini yaratmaq işi genişləndi.

Maratxi dilində 1800-1950-ci illər ərzindəki kitabların repertuarı hind biblioqrafı Ş.Date (Date, Shahkar Ganesh, 1905-1964) tərəfindən yığılıb nəşr olundu. Onun ölümündən sonra yarımçıq qalmış işin davamını Bombeydə yaradılmış xüsusi Biblioqrafik Büro davam etdirdi. O, özündə maratxi dilindəki 1950-1969-cu illər ərzində çap olunmuş, həmçinin Ş.Date tərəfindən 1-ci cildə

nəşr edilmiş birəsr yarımliq keçmiş repertuarı olan kitablar haqqında məlumat verir.

1971-ci ildə Pəncab ştatındakı Linqvistika departamenti 1968-ci ilə qədər pəncab dilində çıxan kitabların göstəricisini buraxdı (Panjabi prakashan di suchi. Patiala, 1971). O, 12 min kitabdan ibarət idi.

Məhz həmin ildə 1964-cü ilə qədərki hindcə kitabların göstəricisi çap olunmağa başladı. (Pitambar N., Nair S.Hindi sahitya sarini. Hoshiarpur, 1971-, vol.1). Onun tərkibində 40 min – özündən əvvəlki göstəricilərin hamısından daha çox – ad öz əksini tapırdı. Hələ 1930-cu ildə Ranqanatan tərəfindən ilk kitabxana qanunvericiliyi layihəsi irəli sürülmüşdü, amma Britaniya hökuməti onu kənarlaşdırmışdı.

1973-cü ildə malayala dilində ilk kitab göstəricisi çıxdı (Govi K., Pannikkar A.Malayala granthasuchi. Trichur, 1973-, vol.1). Onun tərkibindəki kitablar 1772-1970-ci illəri əhatə edirdi. (26 min adda)

Nəhayət, Hindistanda çap olunmuş bütün kitabların repertuarı 1800-1966-cı illəri əhatə edən “Hind-İngilis ədəbiyyatının bibliografiyası”ndaəks olundu. (Bibliography of indo-english literature. Bombay, 1974).

Bu baxımdan, Hindistanın RMB kimi yuxarıda adları çəkilənbütün əsərləri aşağıdakı cədvəldə bu cür əks etdirmək olar.

Dil quruluşu	Xronoloji quruluş	Göstəricilər
Hindistanın tərkibindəki bütün dillərdəki kitablar	1901-1953	Hindistan ədəbiyyatının milli bibliografiyası
Hindcə kitablar Pəncabca kitablar Malayalaca kitablar Marathicə kitablar İngiliscə kitablar	1964-cü ilə qədər 1968-ci ilə qədər 1772-1970 1800-1950 1800-1966	Pitambar Pəncab Qovi Date Hind-ingilis ədəbiyyatı bibliografiyası

Çoxmillətli Hindistanda yeni çap vəsaitlərinin müstəqillik qazanmış bibliografik informasiya axınının olmaması durğunluq vəziyyəti, iqtisadi inkişafdan ayrı qalma maneəsi yaradırdı.

Hindistan rəhbərliyinin bu işdə ilk addımı 1954-cü ildə məcburi nüsxə haqqında qanunun qəbulu, onun hər 2 ildən bir yayılması və davamlı nəşrləri oldu. Kəlküttəki Milli Kitabxananın nəzdində CMB orqanlarının nəşrinin öhdəsinə verilmiş Mərkəzi Məlumat Kitabxanası (Central reference library) təşkil olundu. Burada “Britaniyanın Milli Bibliografiyası” nümunə götürülmüşdür.

1958-ci ildə oktyabr-dekabr materiallarını əks etdirən “Hindistanın milli bibliografiyası”nın ilk buraxılışı işıq üzü gördü. (The Indian national bibliography- INB), Aylıq buraxılışlar (1964-cü ilə qədər rüblük) illik kumilyasiyalarlamüşaiyə olunurdu.

HMB Konstitusiyaya əsaslanan ölkənin 14 dilində çıxan tanınmış nəşrləri və yeni işıq üzü görmüş çap məhsullarını, kitabları özündə cəmləşdirirdi. Bütün yazılar müxtəlif hind dillərindən ingilis dilinə çevrilir və latın hərfləri ilə öz əksini tapırdı. Hindistan-dünyanın əhalisinə görə ən böyük ikinci və çoxmillətli ölkəsidir: onda bir çox xalqlar, millətlər və tayfalar, müxtəlif dillərdə və dialektlərdə danışan insanlar yaşayır. Dövlət dili-hind dilidir. Əsas dillə yanaşı, burada keyfiyyətcə ingilis dili də əsas götürülür. Konstitusiya daha 11 geniş yayılmış dilləri (assamca, benqalca, qucaratca, marathca, malayalamca, oriya, kannada, pəncabca, tamilcə, teluqu, urdu dilləri) və həmçinin b.e.ə. I minillikdəki qədim ədəbiyyat dili olan sanskrit dilini təsdiq edir. Beləliklə, Hind Milli bibliografiyasının əsas dili ingilis dili idi. Eyni zamanda, 1960-cı ildən etibarən, seçilmiş hind dillərində “dil məsələləri”, yeni ədəbiyyatın göstəriciləri də hazırlanırdı. Burada təsvirlər orijinal şəkildə verilirdi. 1973-cü ildən əvvəl HMB-si iki hissədən ibarət idi:

1. Qeyri-hökumət nəşrləri.
2. Rəsmi nəşrlər.

Burada materiallar Duinin onluq təsnifatı əsasında qruplaşdırılmışdır. Hər bir hissənin öz köməkçi göstəricisi vardır. 1973-cü ilin yanvar ayından etibarən HMB-nın hər iki hissəsi birləşdi(3).

HMB-nın çatışmazlıqlarına hesabat kitablarının tamamlanmaması və müntəzəm olaraq həm aylıq, həm də xüsusilə illik buraxılışların gecikməsi aid edilə bilər. Sonuncu məlumatlar arasındakı müddətin son dövrlərdə azaldılmasına baxmayaraq, onlar arasında müddətin hələ də çox böyük idi.

HMB-nın dərc olunmasında səmərəliliyin olmaması çoxsaylı bibliografik göstəricilərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır, bu göstəricilər kitablar barədə yalnız ingilis dilində və daha sürətliməlumat verirdi. Bu göstərici təkə kitab satıcıları tərəfindən deyil, digər təşkilatlar tərəfindən də verilirdi, məsələn Varanasi şəhərindəki Hindistan Bibliografiya Mərkəzi. 1970-ci ildən “Hind kitabları” adlı illik bir kitab nəşr edildi. İngilis dilində dərc edilmiş və ya yenidən çap edilmiş hind kitablarının bibliografiyası” (Indian books, 1969. Varanasi, 1970). İlk sayının ön sözündə qeyd edilmişdir ki, o “Hind Milli Bibliografiyası” da yaranan boşluğundoldurulması üçün ciddi bir cəhddir.

Hindistandakı xüsusi mətbuatın səhifələrindəki HMB-nakəskin və həmişə ədalətli olmayan tənqidi yanaşma, yalnız CMB-nın ilkin yaranan rüşeymlərinə maraq göstərmir, həm də ölkəmizdə kompleks, tam bibliografik vəziyyətin olmadığını göstərirdi. Bəzi Hind bibliografları xaricdə nəşr olunan hindistanlı müəlliflərin və dünyanın bir hissəsi olan Hindistan haqqında ədəbiyyatın bütün əsərlərini qeyd etməyə çağırırdı. İlk növbədə, qəbul olunmuş HMB-da materialın əhatə dairəsinin ərazi prinsipindən geri çəkilməsi Hindistan CMB-nın inkişafında geri addım olacaqdır.

1957-ci ildə İnformasiya və Radioyayım Nazirliyinin nəzdindəki dövrü nəşrlər

bürosu Yeni Dehliyə dövrü nəşrlərin cari uçotunu (tələb olunan məcburi nüsxə əsasında), illik “Hindistanda mətbuat” şəklində çap etməyə başlamışdır. Bu, Hindistan biblioqrafiyasının böyük nailiyyətidir, çünki hər il 56 dildə çap olunan hind qəzetlərinin və jurnallarının sayı artırdı. İllik iki cildə ibarətdir: birincidə dövrü nəşrlərin statistik təhlili verilir, ikincidə -ştatlar üzrə jurnal və qəzetlərin siyahısı qeyd olunmuşdur.

Kifayət qədər operativ olmayan kataloq daxüsusi jurnalların göstəriciləri ingilis dilində nəşr edilirdi. Onlar elmi kitabxanalar, sənədləşdirmə mərkəzləri və özəl şirkətlər tərəfindən nəşr olunurdu.

1966-cı ildən bəri yeni dövrü nəşrlərin, eləcə də köhnə nəşrlərin, o cümlədən qiymətin nəzərə alınması ilə xüsusi bir göstərici (adını bir neçə dəfə dəyişdirmişdir) çıxmışdır. (Journal of indexing and reference work)

Hindistan dərgisindəki məqalələrin analitik siyahısı xüsusi seçilirdi. 1964-cü ildən “Hindistan dövrü ədəbiyyatının bələdçisi” (Guide to Indian periodical literature)- burada ictimai və humanitar elmlər üzrə 150-ə yaxın jurnal öz əksini tapmışdır (3, s.133).

Özəl bir müəssisə tərəfindən hazırlanan bu “Bələdçi” Uilsonun “Dövrü ədəbiyyata dair oxucular üçün bələdçisi” nə çox bənzəyirdi. Buradakı oxşarlıq yalnız adında deyil, həm də onun rüblük nəşr olunmasında, təsvirlərin müəlliflərin və sərəlvhələrin əlifba göstəricisi üzrə verilməsində idi.

1968-ci ildən Dehli Biblioqrafiya Assosiasiyası aylıq “hind mətbuatının göstəricisi” dərc edilməyə başlandı. Orada 25 hind qəzetlərindən ingilis dilində məqalələr dərc edilirdi. 1969-cu ildə Hindistan xəbər agentliyi tərəfindən nəşr olunmuşdur.

Universitetin uzun müddətli ənənələri (30-cu illərdə) ortaya çıxmasına və dissertasiyaların mühafizəsi günümüzdə intensiv inkişafa səbəb olmuşdur. Həm cari, həm də retrospektiv göstəricilər fərdi universitetlər və institutlar, mərkəzlər tərəfindən nəşr olunurdu.

Nəticə

Həm cari, həm də retrospektiv dissertasiyaların göstəriciləri ayrı-ayrı universitetlər və institutlar, sənəd mərkəzləri tərəfindən milli arxivlərə verilirdi. Bununla yanaşı, dissertasiyaların retrospektiv (və perspektiv, cari) hesabatının aparılmasında aparıcı rol müstəqillik əldə olunmasından əvvəl fəaliyyətə başlayan universitetlərarası şura əsas rol oynayırdı. “1857-1970-ci illərdə Hindistan universitetlərində müdafiə olunan doktorluq dissertasiyalarının biblioqrafiyası” sahələr üzrə 24 cildə hazırlanmış və dərc olunmuşdur.

1973-cü ildə Universitetlərarası şura referatların biblioqrafiyasını rüblük şəklində yalnız ictimai və humanitar elmlərə həsr olunmuş “Hindistan dissertasiyalarının referatları” dərc edilməyə başlandı (3, s.134).

Hindistanın biblioqrafiyasının biblioqrafiyasında A.Mukaradcenin təlimatları 80-dən çox qeyddən ibarət olan 1-ci nəşrdə dərc edilmişdir. 1971-ci ildə onun 2-ci nəşri çıxdı. Sonra Hindistan istinad materiallarına əsasən bir sıra yeni dərslilər nəşr edilmişdir. Bunlardan ən böyüyü N.Gidvani və Navalaninin əsəridir. Burada Hindistanda və xaricdə nəşr olunan dərslilər əks olunmuşdur. 1-ci göstərici yalnız

bibliografik materiallara həsr olunmuş və 1973 -cü ildə işıq üzə görmüşdür.Orada 1828-1972-ci illərdə dərc olunmuş hind dilində olan 158 göstərici nəzərə alınmışdır.

Hindistan dünyada kinofilm sahəsində əsas yerlərdən birini tutur, burada kinematografiyanın inkişafı üzrə ilk addımlar atılmışdır. 1961-ci ildən kinematografiya sahəsi İnformasiya və Radioyayım Nazirliyinin fonduna əsasən yarıdan çox buraxılmış kino məhsullarının ölkə üzrə təqdimatına başlanılmışdır.1974-cü ildə onlar nəticə etibarlı ilə birləşdilər.1967-ci ildən etibarən milli arxivdə illik “hind filmləri“filmlərinin cari qeydiyyatı həyata keçirilməyə başlandı. Beləliklə, əsrin son rübündə Milli Hind Bibliografiyası böyük inkişafa nail oldu.

Ədəbiyyat

1. Hacıyeva, Q.S. Xarici bibliografiya:[Mətn]Dərs vəsaiti.-Bakı, 2008.-127s.
2. Sadiqova, S.A.Şərqi Avropa ölkələrində retrospektiv milli bibliografiya (Bolqarıstan, Macarıstan, Polşa, Rumıniya) :[Mətn] //Kitabxana.az.-2015.-№1-2.-S.39-42
3. Гудовщикова, И.В., Лютова, К.В. Общая иностранная библиография:[Текст]Учебник. - Москва: Книга, 1978.-224с.
4. <http://www.mfa.gov.az/files/file/Hindistan.pdf>:[Elektron resurs]